

I. VRSTE RJEČNIKA

UDK 808.62-316.1

Izvorni znanstveni članak

Primljen 29. XI. 1997.

Prihvaćen za tisak 2. III. 1998.

Stjepan Babić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zrinski trg 11, HR-10000 Zagreb

PROBLEMI RJEČNIKA NOVIH RIJEČI U HRVATSKOME JEZIKU

U članku se govori o različitim pristupima u pripremama za rad na mogućem rječniku novih riječi hrvatskoga jezika.

Ispisivanje podataka za leksikološke potrebe jedan je od važnih zadataka jezikoslovlja svakoga jezika, a među njima je i zadatak skupljanja novih riječi. Ono je potrebno s jedne strane za dopune dosadašnjim rječnicima, za izradu novih, ali jednako i za proučavanje leksičkih i tvorbenih obilježja i težnji ili razvojnoga smjera jednoga jezika. Zato su rječnici novih riječi izazov svakomu jezikoslovlju,¹ a ima i jezika koji ih povremeno ili stalno izdaju. Tako je i hrvatski jezik dobio *Rječnik novih riječi*² i razumljivo je da je svojom pojavom taj rječnik izazvao opravdanu pozornost. Potreba je za takvim rječnikom velika jer se stalno javljaju nove riječi, a veći i specificirani rječnici rjeđe izlaze i obično imaju znatna ograničenja. U spomenutom *Rječniku novih riječi* nalazimo velik broj korisnih podataka, ali on je usmjeren jednostrano,

¹ P. Gilbert, *Dictionnaire de mots nouveaux*, Paris 1971.; Cl. L. Barnhart, S. Steinmeitz, R. K. Barnhart, *A dictionary of new English*, London, 1973.; *Novoe v russkom leksike – Slovar'nye materialy – 77*, Moskva 1980.; *Novye slova i značenja – Slovar'-spravočnik po materialam pressy i literatury 60-h godov*, Moskva, 1970.; *Novye slova i značenja – Slovar'-spravočnik po materialam pressy i literatury 70-h godov*, Moskva, 1984.; A. Bagina, *Neologizmy v russkom jazyke*, Moskva, 1973.; Jovan Ćirilov, *Rečnik novih reči – Reči, izrazi i značenja nastali u srpskohrvatskom jeziku posle drugog svetskog rata*, Beograd, 1982.; Ivan Klajn, *Rečnik novih reči*, Novi Sad 1992.

² D. Brozović-Rončević, A. Gluhak, V. Muhvić-Dimanovski, L. i B. Sočanac, *Rječnik novih riječi*, Zagreb, 1996.

autori su svoju pozornost usmjerili prema stranim riječima, što je prema njihovom sastavu i razumljivo. Glavnina su novih riječi anglicizmi, oko 80%, i to je u današnjim prilikama razumljivo. Koliko ima hrvatskih riječi, one su jednim dijelom ušle u rječnik zato što su semantičke prevedenice angloameričkoga. Pravih hrvatskih novih riječi ima malo i taj odnos stvara sliku kao da se potreba za označavanjem novih pojmova u hrvatskome književnome jeziku zadovoljava preuzimanjem anglicizama.³ Međutim, taj odnos ne daje pravu sliku jer se za nove pojmove stvaraju nove riječi i hrvatskom tvorbu, i to više nego preuzimanjem tuđica. U mojem nepotpunom ispisu za 1998. godinu ima 393 novih riječi, a tuđica je samo 31, što iznosi osam posto.

Dakako, u određivanju tuđica odmah se postavlja pitanje što je tuđica, strana riječ. Teoretski je doduše lako reći što je tuđica, to je riječ preuzeta iz stranoga jezika, ali je ipak u praksi teško povući granicu jer je teško razlikovati prave tuđice od riječi napravljenih od već usvojenih stranih jedinica. A ima i mješovitih tvorenica kao *megagrudi*, *megapoduzetnik* i sl. Zato je teško odrediti postotak domaćih i stranih riječi, pa ako se može reći da ni moji podaci ne daju pravu sliku, jer je moj pogled bio usmjeren na nove domaće riječi, ipak je sigurno da među novim riječima ima više domaćih nego stranih.

Tko se pažljivije upusti u skupljanje novih riječi, odmah će vidjeti da se svaki dan samo u novinama može naći mnogo novih riječi, da druga djela i ne spominjemo. Međutim kad se jedanput počne ispisivati, onda su u početku mnoge riječi nove, ali kad su jednom već zapisane, onda više nisu nove, a ipak ne može biti sušnoga dana da se ne bi javilo i po desetak novih riječi jer se stalno javljaju novi pojmovi, a s njima i nove riječi. U prošloj, 1997. godini samo iz novina ispisao sam preko 400 novih riječi, dakle prosječno po jednu na dan. Međutim to je sasvim slučajan podatak jer sam obilježavao usput, i to intenzivnije samo u pripremanju ovoga referata, a nisam ispisao riječi ni iz književnih djela i književnih časopisa koje sam čitao. Ivan Raos u djelu *Zloduh vlasti* ima prosječno dvije nove riječi po stranici, a djelo ima 193 stranice. Slobodnom se procjenom može reći da se svaki dan pojavi na desetke i stotine novih riječi tvorenih na temelju dosadašnjega rječničkoga blaga.

Prof. Rudolf Filipović u svome je uvodnome izlaganju iznio podatak da korpus *Bank of English* ima 200 000 000 riječi, a kako se posao nastavlja, prema novim vijestima ide se i prema 300 000 000. To je dovoljno za tvrdnju da se gornji broj riječi u jednom jeziku ne može uopće odrediti.

Kad uzmemo da naš najveći rječnik, *Akademijin rječnik*, ima oko 250 000 riječi, onda to jasno pokazuje koliko smo daleko od toga broja i koliku prazninu treba ispuniti. Zbog naše bogate i razgranate tvorbe riječi i uvidom u

³ I u Ćirilovljevu *Rečniku* tek je pokoja domaća riječ.

naš dosadašnji način skupljanja novih riječi, u kojem ima malo sustavnosti, možemo pretpostaviti da su sve dosad zabilježene riječi samo blijeda slika stvarnoga stanja, jer već površan pogled u nove riječi pokazuje da se i naše tvorbene mogućnosti iskorištavaju u velikoj mjeri, a praktički su neograničene.

Evo samo nekoliko primjera zabilježenih novih tvorbenih riječi:

a) imenice:

sufiksalna tvorba: *aluminijaš, arhitektica, ateistica, diznijevac, dobroćudnik, enologinja, glazbenjak, gubitništvo, hodnja* ('marš' i 'procesija'), *izbacivač, kadetkinja, kišurda, klesanac, koturaljkaš, marginalac, mikrovalka, mobitelac, mračnica, nepoćudnik, nizanka, običnik, oglašavatelj, ohrabrica, otimatelj, pjesmurina, pojmovnik, ponuditelj, ponudač, proljećar, pšeničar, raščlambenica, rekreativac, sažimak, terenac* (automobil), *uhidba, uradak, uspješnik* (film), *vrvež, vrvilište, ušteđivač* (automobilski uređaj), *uzgajivačnica, zaštitar*;

složena tvorba: *domotužje, drogonoša, euroizvoznik, granotoč, golosjek, hrvatomrzac, knjigoljubac, pčelokradica, Prekodravlje, ratotvorac, rukokaz, strahomlat*;

prefiksalna tvorba: *dogradonačelnik, doministar, dopredstojnik, dotajnik, dozapovjednik, prednatječaj, preporez, protulažac, protunada, suupravitelj*;

pridjevi: *audiofilski, bajkovit, bespilotni, bestežinski, knjigovni, krpeljni, kuneći* (< kunić), *lasićevski, maloslovni, nadolazeći, nezačudan, omatački, pedofilski, pjesmodajan, podsljemenski, ponudbeni, psihosociološki, puhov, pureći, pušji, scijentološki, stolisnikov, stripovski, supersnažan, suživotni, zasljemenski, zlorek*;

glagoli: *advokatirati, alibirati, cikcakati, doguliti, iskreirati, isposavjetovati se, ispreispitati se, konfekcionirati, nadosnimiti, nazočiti, odslovkati, pčelariti, premonirati, projasnjivati, sokolariti, ujezgriti, unazočiti, zamočvariti, zareagirati*;

prilozi: *krikovito*;

usklici: *muc, pljuc*.

Kad pak pridemo ovomu poslu, onda se odmah postavlja pitanje što je nova riječ.

Na to pitanje odgovor je veoma jednostavan: nova je riječ ona riječ koja dosad u jeziku nije postojala. Kad je posrijedi nov pojam koji ima svoga novoga označioca i označenika, onda sumnje nema, uzmimo kao primjer mikrovalnu pećnicu, nov pojam za koju se javila i nova riječ, *mikrovalka*, ili riječ *uspješnica* za knjigu koja je postigla uspjeh, koja se dobro prodaje, dakle za uspješnu knjigu. Ili da uzmemo pridjev *brzomnoživ*. Njegovo značenje jasno pokazuje rečenica u kojoj se javio: *uzgajali su brzomnožive kuniće*.⁴

Pri tome treba paziti na širinu značenja nove riječi. Riječ *uspješnica* odmah nam je povezana s uspješnom knjigom. No zapisan primjer pokazuje da je to značenje šire: Goldonijeve »Ribarske svađe« — Dvostoljetna uspješnica.

⁴ Za sve primjere imam potvrde odakle su ispisani, ali ih za ovu priliku ne navodim. Važno je samo reći da ni jednu nisam sam izmislio.

Riječ *hodnja* mogla mogla bi se proglasiti novom riječi jer je nema u AR i RMH, ali je zabilježena u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića* u značenju hodanje, šetnja, s primjerima iz E. Mulabdića i Osman-Aziza, a tom je značenju potvrđena u suvremenome jeziku. Međutim riječ *hodnja* javila se u dva nova značenja, jedno je vojničko 'marš', a drugo je vjersko, 'procesija, hodočašće'. Ta dva značenja idu u normalno leksikografsko ispisivanje za svaki leksikografski rad.

Međutim nešto je drukčije ako je označilac već postajao, ali je nov označenik ili jednostavnije rečeno, ako dosadašnja riječ dobiva novo značenje. Riječ *hodnja* jest zabilježena, ali zbog tih dvaju značenja možemo je smatrati novom i da ju treba zapisati. Tako je npr. i s riječima *prati*, *pranje*, *oprati*, *perać* kad je u pitanju novac jer uopće nije riječ o pranju kao što pokazuju primjeri:

Od danas Zakon protiv perača novca

Od danas (službeno od 1. studenoga) stupa na snagu Zakon o sprječavanju pranja novca.

To je prvi otkriveni strani pokušaj pranja novca u Sloveniji.

Taj su iznos preko jedne manje mariborske banke pokušali kroz slovenski sustav oprati nizozemski državljanjani...

Perači novca u zatvoru

Jedna slovenska tvrtka iz Maribora upletena je u pokušaj pranja paketa deviza...

Dosad je bilo govora samo o novoj riječi, a novi se pojmovi ne označuju samo jednom riječi, jednorječno, nego dvorječno ili višerječno. Prvo se u stručnoj literaturi naziva sintetičko imenovanje (označavanje, nominacija), npr. *mikrovalka*, a drugo *analitičko, sintagmatsko*, npr. *mikrovalna pećnica*. Jedno i drugo moglo bi se zvati orječenje, orječavanje pojmova, pa se odmah postavlja pitanje hoćemo li skupljati samo riječi ili dvočlane, tročlane i višečlane nazive, sintagme, i drugo, što je sintagmatska, pojmovna, a što sintaktička veza, jesu li primjeri *prati novac*, *perać novca* dvočlani nazivi ili sintaktička veza, mora li uz *prati*, *pranje* i *perać* uvijek doći naziv *novac*, *novca*. Jasno je da su i dvočlani i višečlani nazivi i sintagme leksikološki zanimljive, kao i nove rekcije dosadašnjih glagola, ali to valja ostaviti po strani jer to prelazi okvir ove teme, zadržat ćemo se samo na riječima.

Polusloženice, riječi koje se po pravopisu pišu sa spojnicom, bez obzira bile u izvoru napisane sa spojnicom ili bez nje, npr. *pilot epizoda* ili *pilot-epizoda*, na pola su puta između jedne riječi i sintaktičke veze, ali ih ipak treba smatrati jednom riječi.

Odmah se postavlja pitanje kako ćemo odrediti novu riječ jer se već na početku susrećemo s pojmom *dosad nezabilježena riječ*. Teoretski gledano razlika bi između nove riječi i nezabilježene riječi trebala biti jasna, ali u konkretnim primjerima nije uvijek lako utvrditi tu razliku. Kad je praktični posao posrijedi, skupljanje novih riječi, onda je jasno da je korisnije skupljati nezabilježene riječi jer bi provjeravanje stvarne novine za tu priliku bilo pre-

opsežan posao, a s druge strane dosad nezabilježena riječ praktički se može smatrati i nepostojećom riječi, a veoma je vjerojatno da će među nezabilježenim riječima biti većina novih riječi. Kasnijim postupkom, za onoga komu to treba, može na temelju toga popisa proučavati koje su riječi zaista nove, a koje samo dosad nezabilježene u rječnicima i priručnim djelima.

Tako skupljanje novih riječi zapravo znači skupljanje nezabilježenih riječi, i to ima svoj puni smisao.

No opet postaje teškoća u određivanju nezabilježenih riječi. Kad bismo imali potpun, jedinstven (računalni) popis dosad zabilježenih riječi, bilo bi lakše, ali kako ga (zasad) nemamo,⁵ odmah se postavlja pitanje kako u obilju raznovrsnih rječnika provjeriti je li jedna riječ nezabilježena. Provjeravanje u svima bilo bi mučan i praktički jedva izvediv posao. On se može napraviti, i to samo djelomično, u pojedinačnim istraživanjima. Zato nezabilježenju riječ u praktičnome poslu možemo odrediti tehnički, operativno, i to tako da nije zabilježena u određenim rječnicima, a to bi u našim prilikama značilo da nije zabilježena u *Akademijinu rječniku*, u *Rječniku dvojiju Matica* i Klaićevu *Rječniku stranih riječi*. Dakako da sada treba uzeti u obzir i spomenuti *Rječnik novih riječi* ma kako on oskudan bio. Mislim da ta četiri rječnika možemo smatrati dovoljnom osnovom. Praktički bi moglo i bez prvoga rječnika, AR, jer nam druga tri opisuju suvremeno stanje, a AR povijesno, ali je on ovdje važan jer nam se često može učiniti da je riječ nova, a ona je već zabilježena u AR, kao što je pokazalo sustavno provjeravanje nekih tvorbenih kategorija, npr. izvedenica sa sufiksom *-telj*.

O daljem proširenju na druge rječnike možemo raspravljati, ali tako da ih ne može doći u obzir velik broj. Tu bismo najprije mogli pomisliti na drugo izdanje Anićeva *Rječnika hrvatskoga jezika*, ali on je oskudan, preoskudan prema nekim drugim dvojezičnim rječnicima, jer jednojezičnih za usporedbu i nemamo.⁶ Tu su na prvome mjestu enciklopedijski rječnici, Bujasov *Hrvatsko ili srpsko - engleski enciklopedijski rječnik*, važan zato što Bujas ispisuje nove riječi iz dnevnoga tiska, ali taj rječnik nije završen, a neće ni biti, pa je samo za djelomičnu upotrebu. Drugi je *Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik* Joze Marvića. Autor u Uputi korisniku piše: »Brojem natuknica rječnik nadmašuje sve dosadašnje.« Po pokusnome računu on je oko 2,5 puta veći od Anićeva. Najnovije izdanje Deanović–Jernejeva *Hrvatsko-talijanskoga rječnika*, 9. izdanje iz 1994., veće je od Anićeva za 1,4 puta pa za provjeru i on dolazi u obzir. Zanimljiv bi u tome pogledu bio i spomenuti Benešićev rječnik, ali on još nije

⁵ Marko Tadić na ovome je skupu iznio podatak da će uskoro prirediti popis raden na dva milijuna pojava, ali i to je daleko od željenoga i potrebnoga popisa dosad zabilježenih riječi. (U vrijeme pred objavljivanje ovoga članka već je izradio korpus od sedam milijuna.)

⁶ Treće izdanje Anićeva rječnika izašlo je pošto je ovaj referat već bio gotov.

završen pa može samo djelomično poslužiti u navedene svrhe.

Dakako, kao nove riječi možemo smatrati i riječi koje su doduše zabilježene u *Rječniku dviju Matica*, ali nemaju hrvatskih potvrda.

Zbog posebnih hrvatskih jezičnih prilika potrebno je zapisivati i one zastarjelice koje su se opet počele upotrebljavati, tzv. oživljenice, jer su i one u jednom smislu nove riječi. Na njih je potrebno posebno paziti jer se one katkada upotrebljavaju i u novom značenju. Tako riječ *slikopis*, koja je za NDH značila film, u *Slobodnoj Dalmaciji* označava stranicu na kojoj pretežu slike.

Poseban su problem posredno ostvarene riječi, tj. riječi koje nisu ostvarene u tekstu, ali su ostvarene u svojim izvedenicama. Po imenicama *oknjiženje* 'objavljivanje članaka u knjizi', *udbašenje* 'vladati se, postupati kao udbaš' mogu se smatrati ostvarenima i glagoli *oknjižiti*, *udbašiti*. Tako su postupali i autori *Rječnika dviju Matica* i smatram taj postupak opravdanim.

Ostajući kod odluke da treba bilježiti nezabilježene, opet se postavlja pitanje treba li zabilježiti sve nezabilježene riječi ili treba načiniti odabir.

Kad bi u pitanju bio ograničen broj riječi i neograničene mogućnosti, onda bi na to pitanje bilo lako odgovoriti: treba zapisati sve nezabilježene riječi. Međutim, iz onoga što je rečeno na početku, može se reći da nema gornjega broja riječi jednoga jezika jer uvijek nastaju nove, da je broj novih riječi neograničen, a mogućnosti su njihova zapisivanja ograničene. Već provjeravanja jesu li zabilježene i u veoma usko određenom broju rječnika, popriličan je posao pa onomu tko to radi iz amaterskih pobuda, ubrzo ponestaje energije za takav posao, a ako je plaćen, tada je tu pitanje plaćanja i isplativosti takva rada. Manje je u pitanju ispisivanje jer su tehničke mogućnosti danas neograničene, ali uvijek ostaje ograničenje u broju stručnih osoba, vremenu i novcu potrebnima za taj posao.

Iako bi poželjno bilo da se ispiše svaka nezabilježena riječ, ipak se javlja potreba da se ispis ograniči. Prve riječi koje nije prijeko potrebno zabilježiti, jesu potpuno sustavne riječi, sustavnice, one riječi koje su napravljene po veoma plodnom sustavu, koje se po sustavu i očekuju, koje bi svatko tako izveo kad bi mu zatrebale, kao npr. imenice ž. r. od imenica m. r. na *-ač*, *-aš*, *-telj*, ako je već ostvarena imenica m. r., zatim su tu mnoge imenice s prefiksom *ne-*, složenice sa *euro-*, *eko-*, *samo-*, prefigurani glagoli, pridjevi s prefiksom *ne-*, sa sufiksom *-ski* i dr. Npr. ispisujući novu imenicu *audiofil*, uz nju se našao i pridjev *audiofilski*, a on ide u tisuće pridjeva izvedenih sufiksom *-ski* od osnova koje označuju osobu.

Druge su takve riječi prigodnice, riječi koje su napravljene za neku prigodu, pojavu koja se slučajno spominje kao što je npr. *ženonosac* u vijesti o Svjetskom prvenstvu u brzom nošenju supruge koje se svake godine organizira u finskome selu Sonkarjarviju. Prigodnice su često vezane uz neku osobu koja se trenutačno pojavi na društvenom obzoru, a vjerojatno je da će brzo nestati. Takvi bi primjeri uvećali ionako velik popis koji bi se znatno

umnožio kad bismo naveli nove riječi ispisane iz drugih izvora.

U ovom izlaganju osvrnuo sam se samo na neke posebne probleme ispisivanja novih riječi, a one opće, koje vrijede za svako leksikološko ispisivanje nisam kao što je npr. koliko treba opširno ispisati kontekst da bi značenje i upotreba bili jasni i dr.

Problems of dictionaries of new words in Croatian

Summary

Since some dictionaries of new words can leave one-sided impression, the author claims that there are more native than foreign items among new words in the Croatian literary language. He also discusses the problem of differentiating between new words and those which have not yet been recorded. Having devised an operative method for defining new words, he believes that it is more important to register words which have not been recorded, while new words can be verified by using appropriate methods. Since the number of new words is theoretically unlimited, the author believes that it is not necessary to record words which have been formed on the basis of a very productive system and can be formed on any occasion when needed.

Ključne riječi: nove riječi, strane riječi, rječnik, hrvatski jezik
Key words: new words, foreign words, dictionary, Croatian